

SOLIQ RISKLARINI TAHLIL QILISH USLUBIYOTI

Toshtemirov Jasurbek Murodjon o'g'li

Bank-moliya akademiyasi magistranti

Kirish: Zamonaviy soliq amaliyoti shuni ko'rsatadiki, kam odam o'z ixtiyori bilan o'z daromadlarining bir qismini davlatga qaytarib bermaydi va bu erda soliq xatarlari paydo bo'ladi. Yuqori soliq yukini hisobga olgan holda, soliq to'lovchilar har qanday yo'l bilan soliq to'lovlarini kamaytirishga yoki to'lovdan qochishga harakat qilishlari ajablanarli emas, bu esa "soya" iqtisodiyotining kengayishiga olib keladi.

Ma'lumki, soliq solish barcha iqtisodiy agentlarning barcha faoliyat turlarini qamrab oladi; shuning uchun soliq xatarlarini hisobga olish va ularni kamaytirish bo'yicha samarali choralarni o'z vaqtida nazarda tutish maqsadga muvofiqdir. Ayni paytda soliq xatarlari muammosi tobora kun tartibida aylangan. Dunyodagi ko'plab iqtisodchilar bu masalani, uning paydo bo'lish sabablarini, shuningdek uni kamaytirish yo'llarini o'rganadilar. Soliq risklari moliyaviy xatarlarning alohida kichik guruhidir, chunki soliqlar moliyaning ajralmas qismi hisoblanadi va shuning uchun soliq xatarlari moliyaviy xatarlarning bir qismidir.

Soliq qarorlarini qabul qilish variantlarini ularning risk tarkibiy qismi bo'yicha baholash uchun tahliliy faoliyatni quyidagi bosqichlar shaklida uslubiy jihatdan to'g'ri tashkil etish kerak:

1-bosqich: taqqoslash shartlarini aniqlash: soliqni hal qilish maqsadlari va uni baholash oldidagi vazifalar; baholash vaqti (momenti); soliq va soliq bo'lmagan ma'lumotlardan foydalanish talablari va ularni amalga oshirish imkoniyati;

2-bosqich: indikatorni shakllantirish-taqqoslash mezonlari ma'lum printsiplarga muvofiq amalga oshirilishi kerak: indikatorning iqtisodiy mazmunining baholash maqsadlariga muvofiqligi, dastlabki ma'lumotlarning talablarga muvofiqligi, indikator qurilishining to'g'riligi va tavsiya etilgan qiymatlar;

3-bosqich: barcha taqqoslangan variantlar uchun mezon qiymatlarini hisoblash, ularni baholash va eng oqilona qaror qabul qilish uchun analitik talqin qilish¹.

Soliq riskini tahli qilishda uning ikkita tarkibiy qismi tahlil qilinadi: yuzaga kelish ehtimoli va zararning tabiati. Soliq riski paydo bo'lish ehtimoli ob'ektiv yoki sub'ektiv usul bilan aniqlanishi mumkin. Ehtimollikni aniqlashning ob'ektiv usuli xavfli hodisa sodir bo'ladigan chastotani hisoblashga asoslangan. "Monte-Karlo" usuli-bu bashorat qilish eng qiyin vaziyatlarda qo'llaniladigan

¹ Смагина Анастасия, Управление налоговыми рисками, "Вопросы экономики и управления" международный научный журнал № 3.1 (05.1) / 2021

va simulyatsiya simulyatsiyasiga asoslangan noaniqlikni rasmiylashtirilgan tavsiflash usuli.

Soliq risklarini miqdoriy baholash usullari ko'plab zamonaviy olimlarning asarlarida keltirilgan. Deyarli barcha usullar ehtimollik nazariyasida aniqlangan bog'liqliklarga asoslanadi.

Soliq risklarini tahlil qilish usullari sifatida soliqlarni joriy rejalashtirishning tashkiliy jihatlari va samaradorligini baholash mezonlari aniqlab olish juda muhim hisoblanadi. Quyidagi jadvlada soliqlarni joriy rejalashtirishning tashkiliy jihatlari va samaradorligini baholash mezonlari berilgan. Bunda biz tashkiliy jihatlar va e'tibor qaratiladigan masalalarni ko'rib chiqamiz(1-jadval).

1-jadval

Soliqlarni joriy rejalashtirishning tashkiliy jihatlari va samaradorligini baholash mezonlari²

№	Tashkiliy jihatlar	E'tibor qaratiladigan masalalar
1	Umumiy tartibda tashkiliy jihatlar	Hisobot davri asosida soliq qonunchiligi monitoringi. Boshqa faoliyat turlarini va operatsiyalarni kuzatib borish Kutilayotgan ichki o'zgarishlar asosida soliqlarni rejalashtirish Tashqi muhitda kutilayotgan o'zgarishlar asosida soliqlarni rejalashtirish
2	Xususiy tartibda tashkiliy jihatlar	Har bir soliq turi bo'yicha soliq bazalarini tahlil qilib borish Soliq qonunchiligi asosida hisob siyosatini ishlab chiqish Alohida tartibda soliq hisobini tashkil etish va yuritish Soliq majburiyatlari ijrosini rejali tartibda nazorat qilib borish
3	Samarali tuzilmalar yaratish va ular ish faolligini oshirish	Tezkor va aniq axborotlar bilan ta'minlash Aniq tahlil qilish imkonini beruvchi dasturiy vositalar bilan ta'minlash Soliq organlari bilan doimiy aloqani ta'minlovchi ishchi muhit yaratish Natijaga yo'naltirilgan rag'batlantirish tizimini yo'lga qo'yish
4	Baholash mezonlarini belgilash	Soliqlarni rejalashtirish orqali tejalgan mablag'lar miqdorini aniqlash Soliq risklari yuzaga kelishi natijasidagi zararlarni baholash soliqlarni rejalashtirishni tashkil etish bilan bog'liq xarajatlarni belgilash Soliqlarni rejalashtirish natijasida olingan qo'shimcha foyda yoki qo'shimcha xarajat natijasidagi zarar

² Artemenko D.A., LAguzarova .A. Causes of tax risks and ways to reduce them // European Research Studies Journal, Volume XX, Issue 3B, 2021

Soliq ma'muriyati katta hajmdagi ma'lumotlarga kirish imkoniga ega bo'lsa, muvofiqlik risklarini aniqlash uchun ma'lumotlarga asoslangan yoki statistik usuldan foydalanish mumkin. Tez o'zgaruvchan muhit ma'lumotlarga asoslangan yondashuvlarning to'liq ro'yxatini tuzishni imkonsiz qiladi va hech bir yondashuv boshqasidan yaxshiroq emas. Soliq risklarini tahlil qilishda Amerika Qo'shma Shtatlaridagi holatni ko'rishimiz mumkin.

Amerika Qo'shma Shtatlari (AQSh)da soliq risklarini tahlil qilishning muhim va qat'iy talablariga rioya qilinadi. Quyidagi jadvalda berilgan usullar AQShda soliq risklarini tahlil qilishda mashhur:

1-jadval

AQShda soliq risklarini tahlil qilish usullari³

№	Soliq risklarini tahlil qilish usullari	Izohi
1	Statistik tahlil	AQSh soliq tuzilmalarida statistik tahlil ko'p ishlatiladi. Soliq to'lovlari, daromadlar, daromadlardan soliq va boshqa moliyaviy ma'lumotlar to'plangan va o'rganiladi. Bu tahlil, soliq qabul qiluvchilari va moliyaviy nazoratchilar uchun soliq tuzilmalari tomonidan takdim etilgan moliyaviy ma'lumotlarni o'rganishda yordam beradi.
2	Moliyaviy modelni yaratish	AQShda, moliyaviy modellar yordamida soliq risklarini tahlil qilish keng qo'llaniladi. Moliyaviy modellar, soliq to'lovlari va daromadlarini tasdiq qilish, soliq rejalarini o'zgartirish, soliq to'lovlarini tartibga solish va boshqa moliyaviy maqsadlar uchun ishlatiladi.
3	Moliyaviy nazorat va audit	AQShda soliq tuzilmalarining moliyaviy nazorati va auditlari o'rganiladi. Bu, soliq organlari va moliyaviy nazoratchilar uchun soliq tuzilmalarining moliyaviy holatini nazorat qilish va soliq tuzilmalari tomonidan takdim etilgan ma'lumotlarni tekshirish imkoniyatini beradi.
4	Texnik tahlil	AQShda, soliq tuzilmalarining moliyaviy holati va risklari texnik tahlil usullari yordamida o'rganiladi. Bu, texnik tahlil tizimlari va dasturlari foydalanilgan. Masalan, moliyaviy hisobot bering tizimlari, ma'lumotlar tahlil dasturlari, va soliq tuzilmalarining avtomatlashtirilgan moliyaviy

³ John Brondolo, Annette Chooi, Statistical methods for tax risk identification // IMF eLIBRARY, 2022

		tizimlari AQShning soliq risklarini tahlil qilishida keng qo'llaniladi.
5	Qonunlar va boshqarish qarorlari	AQShda, soliq tuzilmalari qonunlar va boshqarish qarorlari asosida o'rganiladi. Moliyaviy qonunlar va qarorlar AQShda soliq tuzilmalari uchun kritik bo'lib, soliq organlari va siyosatchilar uchun soliq risklarini tahlil qilishda keng qo'llaniladi.

Soliq xavfini boshqarish tizimi strategiyasi va taktikasini, axborot yig'ish va uni qayta ishlash, soliq xavfini tahlil qilish va baholash, soliq xavfini boshqarishga doir chora-tadbirlarni ishlab chiqish va amalga oshirish O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi tomonidan belgilanadi⁴.

Quyidagilar soliq organlari tomonidan xavfni boshqarish tizimini qo'llash maqsadlari hisoblanadi:

- yuqori xavfga ega bo'lgan sohalarga e'tiborni jamlash va soliq organlari tasarrufidagi mavjud resurslardan samarali foydalanilishini ta'minlash;
- soliq solish sohasidagi huquqbuzarliklarni aniqlash imkoniyatlarini oshirish;
- faoliyati bo'yicha soliq xavfi past deb aniqlangan soliq to'lovchilarga nisbatan soliq nazoratini minimallashtirish;
- soliqqa oid huquqbuzarliklarni, shuningdek, soliq tekshiruvlarini o'tkazishga tanlab olinadigan soliq to'lovchilarni inson omilisiz avtomatlashtirilgan dasturiy mahsulot orqali aniqlash imkoniyatlarini yana-da kengaytirish;
- soliq xavfi darajasidan kelib chiqib soliq to'lovchilarga nisbatan soliq tekshiruvlari shakllarini belgilash.

Soliq xavfi quyidagi manbalardan olingan ma'lumotlar asosida tahlil qilinadi:

- soliq to'lovchilar tomonidan taqdim etilgan soliq va moliyaviy hisobotlar, shuningdek, soliq to'lovchilarning shaxsiy kartochkalarida aks ettirilgan ma'lumotlar⁵;
- O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Yashirin iqtisodiyotni qisqartirish va soliq organlari faoliyati samaradorligini oshirish bo'yicha tashkiliy chora-tadbirlar to'g'risida» 2020-yil 30-oktabrdagi PF-6098-son Farmoni hamda «O'zbekiston Respublikasi davlat soliq xizmati idoralari axborot-kommunikatsiya tizimi faoliyati samaradorligini yana-da oshirish chora-

⁴ O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Soliq qo'mitasining www.soliq.uz rasmiy saytining <https://soliq.uz/page/soliq-xavflarining-tahlili> havolasidan olindi

⁵ O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Soliq qo'mitasining www.soliq.uz rasmiy saytining <https://soliq.uz/page/soliq-xavflarining-tahlili> havolasidan olindi

tadbirlari to'g'risida» 2012-yil 30-oktabrdagi PQ-1843-son qaroriga asosan davlat organlari, muassasalar va tashkilotlar tomonidan soliq organlariga taqdim etilgan ma'lumotlar;

- xorijiy mamlakatlarning vakolatli organlari tomonidan o'zaro axborot almashish borasida tuzilgan bitimlar doirasida taqdim etilgan ma'lumotlar;
- ommaviy axborot vositalaridan olingan ma'lumotlar;
- o'tkazilgan soliq tekshiruvlari materiallaridagi ma'lumotlar;
- sud va huquqni muhofaza qiluvchi organlar tomonidan soliqqa oid huquqbuzarliklar bo'yicha aniqlangan ma'lumotlar (hukm, qaror, ajrim, hal qiluv qarori va boshqa hujjatlar);
- soliqqa oid huquqbuzarlik faktlari to'g'risida jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari;
- statistika organlaridan olingan ma'lumotlar;
- qonunchilikda taqiqlanmagan boshqa manbalardan olingan ma'lumotlar.

Soliq to'lovchilar soliq xavfi darajasiga qarab past, o'rta va yuqori xavfli toifalarga ajratiladi. Soliq xavfi darajasi yuqori bo'lgan soliq to'lovchilarga nisbatan soliq auditi tayinlanadi. Soliq xavfi darajasi o'rta va past bo'lgan soliq to'lovchilarga nisbatan soliq organlari tomonidan Soliq kodeksida nazarda tutilgan boshqa soliq ma'murchiligi tadbirlari qo'llaniladi⁶.

Hozirgi kunda O'zbekistonda soliq qo'mitasi hozirda soliq risklarini nazorat qilish uchun avtomatlashtirilgan "Tahlil-tahluka" tizimidan foydalanmoqda. Bu tizim tadbirkorlarni ular tomonidan qoida buzilishiga qarab kam, o'rta va yuqori riskli korxonalar guruhiga ajratadi⁷.

Xulosa:

Soliq risklarini boshqarish masalalarini tahlil qilib, xulosa qilish mumkinki, respublikamiz soliq tizimi, xalqaro me'yorlar darajasida rivojlanish tomon bormoqda. Bu albatta o'zining ijobiy tomonlarni ko'rsatadi. Aytish kerakki, soliq tizimining asosiy maqsadi nafaqat byudjetni daromadlar bilan to'ldirish balki, tadbirkorlar faoliyatiga to'siq bo'lmasligi va ijtimoiy adolatni shakllantirishga xizmat qilishi kerak

Eng kam daromad oluvchilar deb baholangan 60 turdagi faoliyat bilan shug'ullanuvchilarning daromad solig'idan ozod qilinishibu borada muhim ahamiyatga ega bo'ldi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi. –T.: "Adolat", 2020

⁶ O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Soliq qo'mitasining www.soliq.uz rasmiy saytining <https://soliq.uz/page/soliq-xavflarining-tahlili> havolasidan olindi

⁷ www.Bugun.uz rasmiy saytingning <https://bugun.uz/tadbirkorlik-subektlarining-ofisga-ega-bolishi-boyicha-talab-qayta-korib-chiqiladi> havolasidan olindi

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasining soliq siyosatini takomillashtirish konsepsiyasi to‘g‘risidagi” 2018-yil 29-iyundagi PF-5468-son farmoni
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli O‘zbekiston-2030” strategiyasini tasdiqlash va uni savarali amalga oshirish tadbirlari to‘g‘risida”gi 2020 yil 6 oktyabrdagi PF-6079 sonli Farmoni
4. Mahmudov N., Adizov S. Soliqlarning makroiqtisodiy ko‘rsatkichlarga ta‘sirini baholash: nazariya, amaliyot va modellashtirish. Monografiya. –T.: “Fan”, 2014. -106 b.
5. Artemenko D.A., LAguzarova .A. Causes of tax risks and ways to reduce them // European Research Studies Journal, Volume XX, Issue 3B, 2021
6. John Brondolo, Annette Chooi, Statistical methods for tax risk identification // IMF eLIBRARY, 2022
7. Смагина Анастасия, Управление налоговыми рисками, “Вопросы экономики и управления” международный научный журнал № 3.1 (05.1) / 2021
8. Клочко Светлана, Методы оценки налогового риска предприятия “Вопросы экономики и управления” международный научный журнал № 3.1 (05.3) / 2023
9. Almardonov M. Yuridik shaxslarni soliqqa tortish. –T.: “Cho‘lpon nomidagi NMIU”, 2013. -296 b.
10. Евстигнеев Е.Н. Налоги и налогообложение. 3-е изд. – СПб.: Питер, 2021. – 223 С.
11. Сердюков А.Э., Вылкова Е.С, Тарасевич А.Л. Налоги и налогообложение. – Санкт-Петербург.: «Питер», 2008. - 502. С
12. Евстигнеев Е.Н. Основы налогового планирования. – Санкт-Петербург.: «Питер», 2004. –. 196С.
13. Тихонов Д.Н., Липник Л.Г. Налоговое планирование и оптимизация налоговых рисков. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2004. –. 105 С.
14. Козенкова Т.А. Налоговое планирование на предприятии. – М.: АиН, 1999. – С. 15.
15. Филин С.А. Финансовый риск и его составляющие для обеспечения процесса оценки и эффективного управления финансовыми рисками при принятии финансовых управленческих решений // Финансы и кредит. 2022. №3. С.21-31; №4. С. 9-23.
16. Кирина Л.С. Международный опыт осуществления мониторинга налоговых рисков налоговыми органами. Экономика. Налоги. Право. - М. 2012. С. 130-133.
17. Avstraliya soliq boshqarmasi materiallari - <http://www.ato.gov.au>